

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ÖRMÉNY KÓDEXEK AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN.*

Öt örmény nyelvű kódex található a M. Nemz. Múzeum Széchényi Könyvtárában, melyek az örmény nyelv nem tudása miatt eddig ismeretlenek a közönség előtt. Mielőtt azonban magukra a kódexekre térnék, pár szóval ismertetni fogom az örmény nemzet irodalmi tevékenységét és a nemzet helyzetét, hogy a kéziratok értékét jobban meg lehessen becsülni.

Az örmény írást 413-ban szent Meszrob állapította meg, tehát csak ettől az évtől kezdve készültek örmény iratok. Régebbi időkből nem maradt fenn semmi írás örmény nyelven, vannak azonban perzsa, görög és szír nyelven írt munkák örmény szerzőktől; de voltak szóbeli hagyományok és költemények örmény nyelven, melyeket nagyrészt Chorenaczi Movszesz (V. századbéli krónikás) jegyezt fel. Az örmény irodalom legelső gyümölcse a Szent Írás örményre fordítása volt, melyet a Septuagintának egy jó példányáról fordítottak, és pedig oly tökéletesen, hogy azt „a fordítások Királynőjének“ nevezték el. A Szent Írást követték a Szent Atyák művei: Arany Szájú szent János, Sz. Cyril, Nazianzi Sz. Gergely, Sz. Ephraim, Syrus stb., majd Philo, Eusebius Krónikái, Sz. Basilius stb., melyek fenntartottak olyan részeket is, melyek az eredetiben elvesztek; az 1800-as években a velencei mechtáristák sok ilyen részletet kiadtak latin fordítással együtt.¹

Az örmény irodalom legjobban az egyházi beszédekben, krónikaírásban és egyházi költeményekben fejlődött és gyarapodott a XVI. századig. Már a XIV. században, sőt még előbb is kezdett fejlődni a líra is, népköltők lépnek fel, kik már nemcsak egyházi, hanem világi témákat is megénekelnek. Később, a XVI. század végén kezdődik az úgynevezett Asugh-ok (regösök, vándoridalosok) korszaka. Ezek a nép érzelmét, küszködését, gondját, bánatát, szerelmét énekeltek meg, de azért mindig megtartva a vallásos jelleget. 1700-ban kezdődik az örmény irodalom ébredése, de ezt már az új korszaknak lehet nevezni, melyben az irodalom minden ága virágzik, és az örmény nemzet számára viszonyítva aránylag dúsan is.

* A szerző P. Fogolyán Vilmos András mechtárista szerzetes, a velencei mechtárista rendház tagja, 1942 őszén a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárában kutatott. BARTONIEK EMMÁnak, a kézirtárról vezetőjének kérésére szíves volt a Múzeum örmény kézíratait áttanulmányozni és tanulmányai eredményeit folyóiratunk számára megírni s rendelkezésünkre bocsátani, amivel annál inkább lekötölte a Széchényi Könyvtárat, mert ezen örmény kéziratok még meghatározatlanok voltak.

¹ Legújabbban AITALAH SZIRIAINak egy pásztorlevele jelent meg 1942-ben.

Az örmény kéziratok csak a IX. századig mennek vissza, az előbbi időkben, sajnos, nem maradt ránk semmi, legalább is eddig még nem került elő. A velencei mechtaristák őrzik a Melkiah Királynő evangéliumát 902-ből, ugyanott 1007-ből az ú. n. Drinápolyi evangéliumot. Gazdag kéziratárak vannak Keleten Ecsmiádzinban, az örmény egyház könyvtárában (Eriván közelében), Jeruzsálemben az örmények Szurp Hágop (Sz. Jakab) kolostorában. Nyugaton a velencei és bécsi mechtaristáknak vannak gazdag kéziratárak, azonkívül a berlini, párizsi, londoni és moszkvai könyvtárakban is találunk szép számmal örmény kéziratokat. Magyarországon a Nemzeti Múzeum Könyvtárán kívül még jelentékenyebb és nagyobb számú kéziratokat őriz a Szamosújvári Örmény Katolikus Egyház Könyvtára, melyek között három is van a XIV. századból. A fennmaradt kéziratok egyike sem megy vissza régebbre a IX. századnál, amint már említettük. Ennek oka Örményország helyzeti adottságaiban rejlik. Örményország az egyedüli jelentékeny keresztény ország volt Kis-Ázsia szívében, mindenféle barbár, pogány és nomád népek útjában. A perzsák a kereszténység első napjaitól kezdve mindig azon voltak, hogy az örmény kereszténységet kiirtsák, ez a gyűlölet a kereszténység ellen növekedett és nagyon megerősödött, főleg a III—VI. században, mikor mindent pusztító haraggal dúltak templomokat, kolostorokat, falvakat és városokat, minden írást elégetve, amit a keresztény Bizánc tétlenül, sőt szívesen tűrt, bizonyos politikai szempontokból. Később az arabok, tatárok, legutoljára a törökök pusztítottak Armenia földjén. Így tehát érthető a kéziratok hiánya és a mégis fennmaradtak nagy értéke, minthogy állandó pusztulásból megmenekült kincseknek lehet tekinteni azokat akkor is, ha későbbi időkben is származnak.

Az örmény írást három csoportra lehet osztani. 1. *Jergátákiek* = *vas betű*, a legrégebb írás, az elnevezése is nagyon régi, és talán a betűk nagysága vagy színe miatt, vagy pedig az íróeszköz miatt nevezték így. Ezeket a betűket később is használták, mint nagybetűket (lásd 1. ábra, az első két sort), a nyomtatott nagybetűk is innen kapták alakjukat. 2. *Polorákír* = *kerek betű*, alakra nézve egyáltalában nem kerek, inkább szögletesek, nemigen hasonlítanak a vas betűkhöz (lásd 1. ábra, 3. és következő sorokat), de azokból származnak, ezt az alakot használják a nyomtatásban is. 3. Az úgynevezett *Nódrákír* = *notárius betű*, sokkal kisebbek és hegyesalakúak, hasonlítanak a kerek betűkhöz, újabb időkben igen használatosak voltak, mert ezekkel gyorsabban lehetett írni, de azért a régebbi időkben is előfordulnak.

Mielőtt még magukra a kódexekre térnék, olvasóim figyelmét felhívom az örmény időszámítási és keltezési módra, mely Kr. u. 551-gyel kezdődik. 551-ben t. i. az örmény nemzeti zsinat a naptárban javításokat és változásokat hozott és elrendelte, hogy az éveket ettől az 551. évtől kezdve számítsák. Ezt majdnem mindig jelezték is, hogy a Krisztus születésétől számított éveket és az örmény keltezést össze ne tévesszék: „i tvin hájoc“, vagy „i tváganytyán hájoc“, vagy „i tváperutyán hájoc“, vagyis „az örmény számozás vagy számítás szerint“. Az évszámot betűkkel jelezték mint a többi keleti népek, mert a betűknek ezeknél van számértékük is. Így tehát, hogy a Krisz-

tus születésétől számított éveket megkapjuk, 551 évet kell még hozzáadnunk a kéziratban olvasható évszámhoz.²

E rövid bevezetés után áttérünk magukra a kódexekre. Előbb megadjuk a kézirat külsejének leírását, utána rövid tartalmi leírást adunk, amihez még, ha szükséges, néhány magyarázatot fűzünk.

Fol. Armen. 1.

Saec. XVII. (ex.) ff. 178, 29 × 19·8 cm. — Litt. init. hist. et ornam. — Teg. saec. XVII. ex. — Litteris quae dicuntur Polorakir = Lit. rotundae exaratus.

AVEDÁRÁN = EVANGÉLIUM.

Continet S. Johannem et S. Matthaëum. (Malthaei cap. I, vers. 1—14. desunt.)

Provincia incerta. (Transsylvania vel Moldavia?)

E könyv Szent János és Szent Máté evangéliumát foglalja magába, és pedig kezdődik Szent Jánossal. Szent Mátéból hiányzik az első lap, vagyis az I. fejezet 1—14-ig. A kódexben vannak rajzok is, és pedig legelől Szent János evangélista képével (valószínű, hogy Szent Máté is megvolt, de az első lappal együtt elveszett), az első oldalon pedig egy féloldalt elfoglaló miniatúra, azonkívül a margókon is vannak díszítések és rajzok, melyek néha az evangélium szövegével összefüggésben lévő alakokat ábrázolnak. Van számos iniciálé. A szövegben a verseket kezdő nagybetűk pirosak vagy égszínkékek, a szakaszok egész első sora égszínkék, a második piros.

A kódex keletkezési idejét pontosan nem állapíthatjuk meg, de a rajzok és a használt festék után ítélve nem lehet régibb az 1600—1650. éveknél, tehát vagy Erdélyben, vagy legfeljebb Moldvában keletkezhetett. A rajzok nagyon primitívek és kopottak, a festék is nagyon hullékony és fakó színű, az írás maga is fakó.

Duod. Armen. 1.

Saec. XVIII., ff. 166, 14·5 × 10 cm. Teg. saec. XVIII.

² Az örmény történelemmel és irodalommal hosszabban foglalkozó magyarnyelvű munkák a következők: „Armenia népe.“ DR. HOVHANNESIAN EGHIA, 1943, Gödöllő. — „Szemelvények az örmény irodalomból.“ DR. HOVHANNESIAN EGHIA, 1942, Gödöllő. — „Az örmény nép multja és jelene.“ AVEDIK, ALEXA, Merza.

MISCELANEA.

Prov. Transsylvania.

Valamelyik szamosújvári tanulónak volt füzete, vannak benne német, magyar, olasz, török szavak is, de mindig örmény betűkkel írva. Vannak még énekek, versek, rajzok és szépírási próbák stb.

Duod. Armen. 2.

Saec. XIV. (an. 1563.), ff. 512, 13 × 9 cm. Teg. saec. XIX.

SÁRÁGÁNOCZ. = HYMNARIUM SACRUM.

Continet hymnos anni liturgici. Gregorius dictus Kárvárrem exaravit, litteris, quae dicuntur Polorákir = litterae rotundae.

Prov. incerta. (Asia Minor.)

E könyv magában foglalja az egyházi év összes énekeit, melyeket az örmény egyház a mindennapi zsolozsmákhoz fűz. Az ének-címek vörös betűkkel vannak írva, a nagyobb ünnepek előtt pedig kisebb szabású díszítések is vannak.

A könyv 1563-ból származik, amint az alább idézett bejegyzés mutatja. Az emlékirat első négy sorából alig egy-két szót lehet csak elolvasni, ezekből látszik, hogy „gratiarum actio“, vagy hálaadás volt, mely körülbelül így szólhatott: „Dicsőség a legszentebb szentháromságnak, az atyának és fiúnak és szentléleknek. Amen“. Azután következik „... befejeződött e szent könyv, melyet Sárágánocznak (hymnarium) neveznek, jó és válogatott példányokról (másolta) kinek Gergely a neve kit Kárvárrem melléknéven hívnak, 1012. évben (= 1563). Kérem tehát mindazokat, akik e könyvre találnak, olvassák, vagy másolják, vagy énekelnek belőle, hogy emlékezzenek meg rólam, ki e könyvet leírtam, és szüleimről, Mordzsigról és Máriáról, és testvéremről Szahagról és összes rokonaimról, aki pedig megemlékezik és teljes szívből mondja, Krisztus irgalmazzon nekik, arról Krisztus a mi Istenünk is emlékezzék meg. Amen.“

A régi örmény irodalomban nagy helyet foglal el a Sárágánoc, főleg a VI—VII. században. Később a XII. században aztán szent Nerszesz Snorhali patriárka bővítette ki szébbnél-szebb énekekkel, melyek témái a napi szentek életéből vagy az ünnep jelentőségéről szólnak, a böjti napokon pedig könyörgő és

büntető jellegűek. A legrégebb Sárágának, vagy Hymnusok az V. századból származnak a hagyomány szerint, magától szent Meszrobtól, ki az örmény írást megállapította. A legújabb Sárágának nem későbbiek a XVI. századnál, a később keletkezettek már nem kerültek hivatalos használatba, csak magánhasználatban forogtak.

A Sárágán (Hymnus) szó keletkezése, melyből származik a Sárágánocz (Hymnarium) szó, vitás kérdés. Vannak, kik a Sir = ének szemita szóból eredeztetik, mások az örmény Sár = sor, rend és ágn = ékes kő szavakból akarják magyarázni, mások pedig különböző magyarázatokat adnak, melyeket nem érdemes felmlíteni.

A Sárágánoczokban külön hangjegyeket használnak (lásd a 2. és 3. ábrát), melyek értéke az ének kulcsától függ, ugyanannak a hangjegynek különböző értéke lehet más és más kulcs szerint: ezek a kulcsok pedig nyolcfélék. Ac, Ag, Pc, Pg, Kc, Kg, Tc, Tg (A, P, K, T az örmény ábc első négy betűje), azért tehát majdnem lehetetlen egy éneket énekelni kulcs nélkül. A Sárágánoczban vagy a margón, vagy az ének címénél mindig jelzik a kulcsot.

Duod. Armen. 3.

Saec. XVIII. (an. 1767), ff. 348, 10 × 8 cm. Teg. saec. XVIII.

DZÁHGÁKÁGH = MISCELANEA.

ff. 1—47'. De modo dicendi sacrum rosarium; exhortationes, mysteria, et aliae preces sacri rosarii. Auctore MANUG TZETZ VARTAJAN.

48—58'. Preces diversae.

59. Carmen Alexiani eremitae „Deus misericors...“ auctore JOHANNE THULGURANTZI.

67'. Carmen laetum „Virgo Dei-para Maria...“

69'. Carmen laetum „Somnium et vanitas est, fratres...“

71. Carmen laetum „Amore laetitiae...“

72'. Carmen resurrectionis „Eden respirans, planta immortalitatis...“

74. Carmen resurrectionis „Maria Magdalena veniens...“

74'. Carmen lateum „Amore divino...“

75'. Carmen resurrectionis „Ego sum in perditione...“

78. Carmen Missae „Gratias agimus tibi altissime...“

- 79'. „*O gloriosa inter virgines...*“
 80'. „*Christus rex gloriosus...*“ (Hymn. eccl.)
 81'. Carmen Johannis „*Johannes propheta magnus...*“
 83'. Exhortatio et sapientia Chigar-i.
 100'. Hymnus de S. Antonio Abbate „*Te, Sancte pater Antoni...*“
 104—114'. vacua.
 115'. „*Quaesumus a Te o Virgo...*“ (pars prima a versiculo 1—6 deest, carmini titulus est: „*Hymnus Deiparae virginis*“).
 117'. „*Carmen ab Emanuele Monacho dicta*“ (sic). „*Jeci animam meam...*“
 119'. „*La Traverta era in occa...*“ (Carmen lingua italica conscriptum, litteris tamen armeniaticis exaratum est.)
 127'. „*Virgo ornata sanctitate...*“ (pars prima deest).
 128. Carmen de ascensione Deiparae... „*Hodie archangelus Gabriel...*“
 129'. Carmen luscinae (carmen, quod in ore populi est).
 130. Carmen cum quaestionibus „*Coelum et terra fratres...*“
 132'. „*Fuit homo quidam justus...*“ (narratio).
 133'. „*Requiesce fili dulcis...*“ (ad Jesum Christum).
 137. Carmen annuntiationis „*Ave Maria, quem Gabriel salutavit...*“
 138. „*Erat homo quidam dives...*“ (Fabula in aliis quoque exstat codicibus manuscriptis, cui titulus est: „*Quaestiones puellae*“).
 166. Carmen de sancto martyre Harutyun (= Pasqualis): „*Sancte martyr adhuc puer...*“ auctore SAHAG VANETZI.
 167'. Hymnus ad B. Mariam Virginem „*Mons de qua nata est rupes...*“
 169. Canticum paraschevae „*Virgo Deipara stabat ad crucem...*“
 173. Canticum nativitatis Domini „*Laetare propter nativitatem...*“
 174. Canticum nativitatis Domini „*Mysterium magnum et mirabile nobis apparuit hodie*“ (Hymn. eccl. a saec. V.).

Egyszerű kis kézirat, csak a címek vannak vörös betűvel írva. Legelől a rózsafüzérről szóló buzdítások és oktatások van-

nak a rózsafűzér imádságáról, azután következnek az örvendetes, fájdalmas és dicsőséges titkok és még néhány ima, mely összefüggésben van a szent olvasóval. A rózsafűzér imádságai után van még néhány ima, hiszekegy, a gyónási és feloldozási stb. imák. Az ezek után következő rész pedig jobbára versekből áll, van egy pár szent ének és két mese. A versek nagyrésze vallásos és erkölcsi tartalmúak.

A könyvet valami VÁRTÁNIÁN CZECZ MANUG írta 1767-ben Szamosújváron, mint az a f. 47. olvasható: „*Befejeződtek az összes buzditások a nagyméltóságú szent rózsafűzerről. Iratott vala pedig Szamosújváron 1767. évben bűnös VÁRTÁNIÁN CZECZ MANUG keze által.*“ A f. 124.-ből következtethetjük, hogy a verseket is ő gyűjtötte össze, mert egy olasznyelvű vers után ez a megjegyzés áll: „*Manug! miért írtad e kemény és siralomra méltó szavakat, mikor te magad se érted, hogy mit jelentenek? Én GERGELY írtam ezt, én csak keveset írtam, de te sokat érts belőle.*“ Itt is ugyanaz a Manug szerepel, Gergely pedig e szavakat maga írhatta.

Az első dátumon kívül egy más dátum is van, de látszik az íráson, hogy később írták be, e szerint ez a kézirat 1628-ból származnék. Ez azonban lehetetlen, mert olyan verseket is tartalmaz, melyek 1700 után keletkeztek, mint pl. a ff. 100., 115. és 113. található versek, melyeknek szerzője MECHITAR (1676—1749), a velencei mechitaristák alapítója volt. A többi vers részint az örmény középkorból, vagy még későbből származik, mint pl. f. 59. az ALEXIANOS remete életrajza, melynek utolsó szavai a következők: „*Ostoba THULGURANCI JÁNOS írta e remete életét, ez a mennyország útja, aki nem tudja, tanulja meg.*“ Ez a THULGURANCI (1450—1525) nagyon ismert költő, kinek több verse ki is van már adva különböző örmény folyóiratokban. (A „stultus“ [ostoba] olyasféle szerénységi jelző, mint a középlatinban az indignus, dictus, solo nomine etc.) A f. 167-en egy másik név is előfordul, mely nem annyira ismeretes, mint az első. „*En VANECCI SZAHAG írrok, ki e verset összetákoltam, hallottam a szent bárány fehér kised Harutyunnak hírét, s azért írtam e siralmat a szent vértanúról.*“

Quart. Armen. 1.

Membr. Saec. XVI. (an. 1557.), ff. 116, 20,5 × 14,5 cm. — Lit. init. et ornam.
Teg. saec. XIX.

1. A Bádárakámádújcz-Missale első oldala, rajta a Jergátákik = vasbetűk (1–2. sorok) és a Polorákirk = kerek betűk (3., 4., 5. sorok).

1. ... պիքէ Էրգէն :
Լ րցա՛նք Կարմա՛րտ և ինչ քոյց օր . Ընչա՛ն
 Կե՛տն ըզմարտի՛ն քո Կարմի՛ : յձ՛ձ . յձ՛ձ : և
 փա՛ն ձ՛ձ օ : Ե՛ւ . ձ՛ձ . և քո Կարմա՛ն
 Կե՛րակրս՛ն զի՛ր ը՛սմ ձ՛ձ զ՛մէ՛ն : Ե՛ր Կարմա՛ն
 պա՛ն Կե՛րակրս՛ն ը՛սմ զ՛մէ՛ն . և քո Կարմա՛ն
 Կարմա՛ն քո Կարմա՛ն Կարմա՛ն : յձ՛ձ . և քո Կարմա՛ն
 Կարմա՛ն Կարմա՛ն Կարմա՛ն ը՛սմ զ՛մէ՛ն :

Բ արմա՛ն օ . օ . օ . օ . և քո օ . օ . օ .
 օ . օ . և քո օ . օ . և քո օ . օ . և քո օ . օ .
 օ . օ . և քո օ . օ . և քո օ . օ . և քո օ . օ .
 և քո օ . օ . և քո օ . օ .

2—3. Рészletek a Bádarákámádújczból, az örmény neumák különböző alakjai láthatók.

BÁDÁRÁKÁMÁDUJTZ = MISSALE.

f. 115. nomen scribae legi non potest.

Prov.: Asia Minor?

Litteris quae dicuntur Polorákir (= Litterae rotundae) exaratus.

A kezdőbetűk piros tintával vannak írva, ugyanazzal a színnel, de valamivel kisebb betűkkel a rubrikák is, a nép és a szerpapoknak szóló részek pedig fekete, de kisebb betűkkel. E misekönyv 1557-ből való, amint az f. 115. olvasható, ez a lap nagyon piszkos és elmosódott, a megjegyzés így szól:

„Oh atyák és testvérek, szentéletű papok, mikor bűnös lelkekért szent misét mondtok, vagy a megholt bűnös lelkekért, akkor rólam a nyomorult íróról ... ki nektek papoknak szolgálja valék, szüleimmel és összes rokonaimmal együtt, kérem emlékezzetek meg szent imáitokban, és Krisztus Isten, az ő második jövetelekor könyörüljön rajtatok, kik megemlékeztek rólam; Amen. Iratott vala pedig e szent ... (valószínűleg Misekönyv) ... 1606 (= 1557) év, Október hó 11-ikén ... Áldott legyen az Isten.“

E könyvben a miseszöveg a nép és a szerpapoknak szóló résszel együtt található.*

Velence.

P. FOGOLYÁN VILMOS ANDRÁS
(mechitárista).

* Szerző távolléte miatt az örmény szavak korrigálása bizonytalan.